

O'ZBEK VA INGLIZ TILSHUNOSLIGIDA PRESUPPOZITSIYA HODISASI TADQIQI

G'aniyeva Dildora Azizovna

Filologiya fanlari doktori, Farg'ona davlat universiteti

Sotvoldiyeva Muyassar Maxammatobbosovna

muassarsotvoldieva@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti magistranti

Sotvoldiyeva Umida Maxammatobbosovna

sotvoldiyevaumida23@gmail.com

Toshkent shahar Yashnabod tumani 23-umumta'lim maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada presuppozitsiya tushunchasi, tarixi, uning tilshunoslik sohasida tutgan o'rni va ahamiyati, asosiy turlari, presuppozitsiya bilan bog'liq nazariyalar va ular orqali qilingan xulosalar haqida ma'lumotlar batafsil bayon etilgan.

Annotation: This article describes in detail information about the concept of presupposition, its history, its role and importance in the field of linguistics, its main types, theories related to presupposition and the conclusions made through them.

Kalit so'zlar: presuppozitsiya, pragmatik hodisa, semantik tushuncha, yashirin ma'lumot, matn implikaturasi, kontekst.

Key words: presupposition, pragmatic phenomenon, semantic concept, hidden information, textual implicature, context

O'zbek tilshunosligida presuppozitsiya hodisasining dastlabki tadqiqi o'tgan asrning 80-yillaridan boshlab N.Mahmudov va A.Nurmonovlarning maqolalarida yoritildi. Keyinchalik esa M.Hakimov, Sh.Safarov, D.Lutfullayeva, U.Rahimov kabi tilshunos olimlar presuppozitsiya mavzusi bo'yicha tadqiqotlar olib bordilar. N.Mahmudov "Presuppozitsiya va gap" nomli maqolasida o'zbek tilida presuppozitsiyalarning ritorik so'roq gaplarda ifodalanishini tahlil qildi va va

bunday gaplar sintaktik strukturasi orqali presuppozitsiyaga yo'l ochib berishini asoslab berdi¹, A.Nurmonov esa "Ko'makchi konstruksiyalari presuppozitsiyasi" nomli maqolasida –*dan/tashqari/boshqa/o'zga* ko'makchi qurilmalar orqali presuppozitsiyaning ifodalanishi masalasini yoritib berdi².

Presuppozitsiyaning yana bir turi –leksik presuppozitsiya haqida Nurmonov quyidagicha ta'rif beradi: "kishilarning o'zi qurshab turgan olam haqidagi universal bilimlari va til haqidagi ko'nikmalari natijasida ayrim so'zlarning leksik ma'nolarida ham presuppozitsiyaga o'rin ochilishi mumkin. Masalan, Men Toshkentdan Moskvaga uchdim jumlasida 'Samolyotda keldim' presuppozitsiyasi mavjud. "Uchmoq" so'zining leksik ma'nosi va til haqidagi umumiy bilish fondi so'zlovchilar uchun presuppozitsiyani tushunarli qiladi³" Shuningdek D.Lutfullayevaning "O'zbek tilidagi sodda gaplarda zidlangan presuppozitsiya" haqidagi ilmiy maqolalari, U.Rahimovning "Yuklamalar presuppozitsiyasi"ga doir, M.Hakimovning "O'zbek tilida matnning pragmatik talqini"ga doir doktorlik dissertatsiyalari presuppozitsiya hodisasining tilshunoslik sohasidagi o'rni va ahamiyatini yoritib berishda muhim o'rin egalladi. O'zbek tilida bir so'z orqali murakkab mazmunni ifodalovchi presuppozitsion belgilar xilma-xildir. Mana shu belgilar orqali bir so'zning o'zi ifodalagan ma'nosidan tashqari qo'shimcha ravishda undagi yashirin ma'nolarni ham his etish lozim. Bu yashirin ma'nolarni tadqiq etish bilan presuppozitsiya sohasi shug'ullanadi. Tilshunos olim M.Hakimov tagma'no va presuppozitsiya hodisalarini qiyoslab o'rgangan va u presuppozitsiya ham tagma'no ham lingvistik pragmatika muammolari ekanligi, shuningdek, matn semantik qatorining yashirin birliklari ekanligi bilan integral belgiga ega bo'ladi deya ta'kidlagan.⁴

¹ Mahmudov N Presuppozitsiya va gap./O'zbek tili va adabiyoti.-Toshkent 1986 28-bet

² Nurmonov A. Ko'makchilik konstruksiyalar presuppozitsiyasi //O'FA. 1986, 6-son, 45-bet

³ Nurmonov A. Gapning presuppozitsiya aspekti /A Nurmonov va boshqalar. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi.- Toshkent, :Fan, 1992 -115-bet

⁴ Hakimov M Pragmatolingvistika asoslari-Toshkent 2020. 112-bet

Ma'lumki, presuppozitsiya gapda nutqiy vaziyat bilan bog'liq holda yashirin tarzda aks etuvchi hodisa hisoblanib, uning to'g'ri tushunilishida nolisoniy omillar - nutqiy vaziyat, kontekst, so'zlovchi va tinglovchiga oldindan ma'lum bo'lgan umumiy bilimlar hamda nutq ishtirokchilari til ko'nikmalari muhim rol o'ynaydi. Bu nolisoniy omillar gap sintaktik strukturasida aks etmagan, yashirin ifodalanuvchi presuppozitsiyaning oson tushunishda yordam beradi. Agar suhbat ishtirokchilari nutq vaziyatidan xabardor bo'lmasalar, nutq obyekti haqida tasavvurga ega bo'lmasalar yoki qo'llanishdagi tilni mukammal bilmasalar, u holda presuppozitsiyani to'liq tushunmasliklari mumkin. Ko'rinib turibdiki, presuppozitsiya tilning pragmatik aspektini namoyon etuvchi hodisa sifatida kontekst, nutq vaziyati, til egalarining nutq obyekti haqidagi umumiy bilimlari tushunchalari bilan zich bog'lanadi va gapning semantik tuzilishi bilan bog'liq hodisa sifatida maxsus tadqiqotlarni talab etadi. Ya'ni pragmatika til birligining ichki imkoniyatini tasvirlaydigan hodisa hisoblanadi. Presuppozitsiyada til birligining bevosita kuzatishda berilmagan semantik xususiyati yuzaga chiqadi.

Presuppozitsiya hodisasining vazifasi - ixcham shakl orqali ko'p ma'no berishdir. M.Hakimov presuppozitsiya gap orqali bayon qilingan asosiy propozitsiyaning aks mazmunidan iborat degan xulosaga keladi. Uning fikricha, presuppozitsiyaning asosiy belgisi matn orqali bayon qilingan propozitsiyaga - hukmga zid tarzda mazmuniy munosabatlarning anglanishidir.⁵

U.Rahimov "Tagma'no va presuppozitsiya" maqolasida gapda ishtirok etayotgan bo'laklar orqali ifodalangan ma'no emas, balki zohiriy ma'no ostidagi qo'shimcha botiniy ma'no deb hisoblaydi.⁶ Bir so'z bilan aytganda gapning semantik tuzilishi presuppozitsion poydevorga egadir.

Presuppozitsiya odatda tildagi jumlarar juftligi o'rtasidagi qo'sh munosabat sifatida aniqlanadi, u gapda boshqa to'g'ri ma'lumotlarni tasdiqlaydi, shuning

⁵ Hakimov.M Pragmalingvistika asoslari-Toshkent 2020 116-bet

⁶ Rahimov.U "Tagma'no va presuppozitsiya" maqolasi 2-bet

uchun biz taxmin haqida , ma'noning turlicha qabul qilinishini nazarda tutamiz.

Quyidagi misollarda a jumla b jumlasini taxmin qiladi.

- a. U har to'lin oyda bo'riga aylanishni to'xtatdi.
- b. U har to'lin oyda bo'riga aylanishga odatlangan.
- a. Malayziya bosh vaziri shu hafta Dublinda
- b. Malayziyada bosh vazir bor.

Presuppozitsiya semantikada muhim mavzu bo'lib kelgan, retrospektivada (o'tmishdagi voqealarga ortga nazar tashlash)presuppozitsiyaga bo'lgan qiziqish pragmatikaning kichik fan sifatida rivojlanishi bilan mos kelishini ko'rish mumkin. Kontekstdan kontekstga unchalik farq qilmaydi, pragmatika esa individual foydalanish va kontekstga bog'liq ma'no jihatlari bilan shug'ullanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hakimov.M Pragmalingvistika asoslari .Toshkent- 2020.
2. Mahmudov.N Presuppozitsiya va gap.//O'TA-1986.
3. Xoshimova .N. Ingliz va o'zbek tillarining funktsional uslublari Toshkent-2020.
4. Jalolov.J Chet tili o 'qitish metodikasi –Toshkent-2012.
5. Toirova .N .The significance of the symbols of Mirror and Portrait in teaching symbolism-Toshkent-2020.
6. Rahimov.U “Tagma'no va presuppozitsiya”maqolasi.
7. Nurmonov.A Ko 'makchi konstruksiyalar presuppozitsiyasi O'TA 1986,6-son.
8. Nurmonov.A Gapning presuppozitsiya aspekti Toshkent Fan 1992